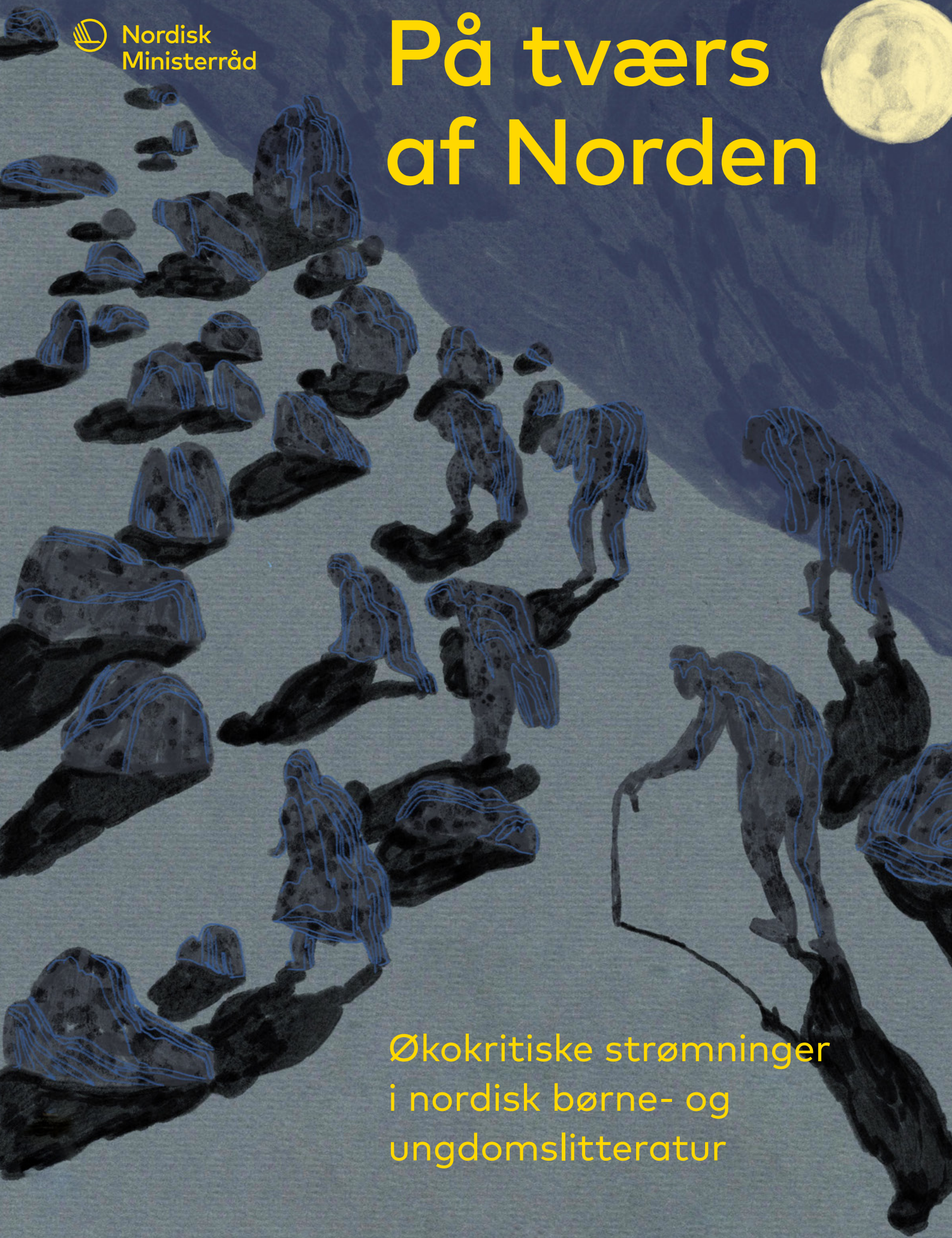

Nordisk
Ministerråd

På tværs af Norden

Økokritiske strømninger
i nordisk børne- og
ungdomslitteratur

På tværs af Norden 2

Økøkritiske strømninger i nordisk børneog ungdomslitteratur

Nord 2021:009

ISBN 978-92-893-6742-4 (PRINT)

ISBN 978-92-893-6743-1 (PDF)

<http://dx.doi.org/10.6027/nord2021-009>

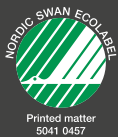
© Nordisk Ministerråd 2021

Layout: Studio Bjørn Ortmann

Forsideillustration: Kathrina Skarðsá

Tryk: Rosendahls

Printed in Denmark

Det nordiske samarbejde

Det nordiske samarbejde er en af verdens mest omfattende regionale samarbejdsformer. Samarbejdet omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøerne, Grønland og Åland.

Det nordiske samarbejde er både politisk, økonomisk og kulturelt forankret, og er en vigtig medspiller i det europæiske og internationale samarbejde. Det nordiske fællesskab arbejder for et stærkt Norden i et stærkt Europa.

Det nordiske samarbejde ønsker at styrke nordiske og regionale interesser og værdier i en global omverden. Fælles værdier landene imellem er med til at styrke Nordens position som en af verdens mest innovative og konkurrencedygtige regioner.

Nordisk Ministerråd
Nordens Hus
Ved Stranden 18
1061 København K
www.norden.org

Læs flere nordiske publikationer: www.norden.org/da/publikationer

På tværs af Norden 2

Økokritiske strømninger
i nordisk børne- og
ungdomslitteratur

Redaktører

Nina Goga & Marianne Eskebæk

Projektleder og redaktør

Sofie Hermansen Eriksdatter

Indhold

4	Forord <i>Sofie Hermansen</i> <i>Eriksdatter</i>	36	Barnboken i skräpocen: En undersökning av relationen mellan natur, kultur och skräp i Linda Bondestams Mitt bottenliv (2020) <i>Lydia Wistisen</i>	91	IV DET SOM VAR VORT
7	I ANTROPOCÆNE UDFORDRINGER	42	Stenskravlare <i>Mats Söderlund</i> og <i>Kathrina Skarðsá</i>	92	Plantekarakterer i et udvalg nordisk barnelitteratur <i>Lykke Guanio-Uluru</i>
8	Stenen <i>Laura Ruohonen</i> og <i>Anders Holmer</i>	51	III SALON TELLUS	100	Tusen padder gjennem gresset <i>Tyra Teodora Tronstad</i> og <i>Karen Filskov</i>
14	Antropocæne udfordringer og perspektiver i nordisk børne- og ungdomslitteratur <i>Jens Kramshøj Flinker</i>	52	Fra frykt til fremtidstro: Klimaendringer i nordiske bildebøger <i>Reinhard Hennig</i>	102	Sølvfisk og sekretærfugl: Dyreliv i aktuel poesi for børn <i>Anna Karlskov</i> <i>Skyggebjerg</i>
21	II DEN BEFÆSTEDE VERDEN	59	Aksel Pedersens Dykk <i>Arne Svingen</i> og <i>Linda Bondestam</i>	110	Det som var vort <i>Oskar Kroon</i> og <i>Lars Vegas Nielsen</i>
22	Skandinavisk sakprosa for barn og unge om plast og klima <i>Nina Goga</i>	68	Miljøaktivister i barnelitteraturen <i>Ahmed Khateeb</i>	116	En tid bortom människans. Djuptid och ekokritiska perspektiv i Linda Bondestams bilderbok Mitt bottenliv <i>Mia Österlund</i>
30	Den befæstede verden <i>Ragnheiður Eyjolfsdóttir</i> og <i>Kamila Slocinska</i>	74	Salon Tellus <i>Sara Ohlsson</i> og <i>Rasmus Meisler</i>	122	Nedslag i nordisk børne- og ungdomslitteratur
		82	Hvem står til ansvar for miljøet i barnebøkene? <i>Steffen Sørum</i>	127	Bidragssydere
				132	Seminar

Fra frykt til fremtidstro: Klimaendringer i nordiske bildebøker

Reinhard Hennig

Bevegelsen Fridays for Future, som ble startet i 2018 av 15 år gamle Greta Thunberg, har fremkalt en økende etterspørsel ikke bare etter klimapolitisk handling, men også etter skjønnlitterære tekster for barn og unge som tematiserer klima og miljø (Ferguson, 2019). Samtidig retter litteraturforskningen mer og mer oppmerksomhet mot barnelitteraturens potensial for å danne barn til miljøbevisste medborgere som engasjerer seg for en bærekraftig utvikling både lokalt og globalt (f.eks. Massey & Bradford, 2011). Blant de kompetansemålene som ofte nevnes i forbindelse med såkalt «utdanning for bærekraftig utvikling» på et overordnet nivå, er kreativitet, kritisk tenkning og systemforståelse (Sinnes, 2015, s. 36–37). Det er nærliggende at nettopp skjønnlitteratur, som jo inviterer leserne til å bruke ikke bare rasjonell tenkning, men også fantasien, kan spille en viktig rolle her. Derfor er det kanskje ikke overraskende at det nå ikke bare foreslås å bruke skjønnlitterære tekster i undervisning om bærekraftig utvikling i skolen, men – i form av bildebøker med miljøtematikk – så tidlig som i barnehagen (f.eks. White 2020).

Men ligger det ikke også en fare i å konfrontere så unge barn med en problematikk som både er kompleks og skremmende? Kan bildebøker virkelig tematisere komplekse miljøproblemer, slik som global

oppvarming, på en måte som tilsvarer barnehagebarns førforståelse og kognitive evner? Og kan bøkene gjøre dette slik at de ikke vekker angst, men formidler fremtidstenkning og handlingskompetanse – som er sentrale mål ved enhver form for utdanning for bærekraftig utvikling? Med utgangspunkt i disse spørsmålene vil jeg i det følgende diskutere noen nyere bildebøker fra Danmark, Norge og Sverige, som på forskjellige måter tematiserer menneskeskapte klimaendringer. De valgte eksemplene har til felles at de (bl.a. ifølge forlagenes egen klassifisering) retter seg mot barn i barnehagealder og tidlig skolealder, noe som indikerer at de primært er tenkt for høytlesning.

Dyr i hovedrollen

I den danske bildeboken *Isbjørnen Isaac. Rejsen til Afrika* (2018), skrevet av David A. Jensen og med bilder av Signe Immerkjær, er hovedkarakteren en liten isbjørn som på mystisk vis har havnet på Sydpolen. Begrepet «klimaendringer» brukes ikke i boken, men likevel blir det i fortellingen tydelig at det skjer en global oppvarming: Ifølge fortelleren smelter snø og is på Sydpolen, og dette gjør det vanskeligere for Isaac å få tak i mat. Måken Maria (som fungerer både som en venn og som en slags morserstatning for Isaac) forteller i tillegg at hun har hørt «at det bliver varmere i hele verden. Det er al røgen og bilerne» (Jensen & Immerkjær 2018, s. 15).

Det er altså ganske direkte referanser til klimaendringer i boken, og det framheves at det er menneskene som forårsaker dem. Likevel forblir mulige problematiske konsekvenser for menneskene selv unevnt. Leseren får bare vite at oppvarmingen har negative følger for dyrene i fortellingen. Alle disse dyrene er imidlertid antropomorfisert, dvs. at de fremstår med menneskelignende trekk: De snakker og tenker som mennesker, og i bildene bruker de gjenstander som f.eks. fiskestenger, baderinger og klær. Isaac, som nesten gjennomgående er fokuset i fortellingen, har på seg en ullgenser og ligner i sine tanker og følelser på et lite menneskebarn. Denne bruken av dyr som karakterer i sammenheng med en tematisering av global oppvarming skaper her både en form for avstand (siden det ikke er «ekte» mennesker i fortellingen) og inviterer samtidig til identifikasjon og empati: Leseren kan utvikle medfølelse med den lille, ensomme isbjørnen.

Hvorvidt boken også inspirerer til fremtidsstro og formidler handlingskompetanse, er derimot vanskelig å se. Handlingen drives fremover gjennom Isaacs søken etter fellesskap, mens klimaendringene fremstår som en trussel i bakgrunnen, som det forblir uklart om det kan gjøres noe med. Slutten er imidlertid åpen, siden fortellingen åpenbart er ment å få en fortsettelse i form av en bok til.

”
Denne bruken av dyr som karakterer i sammenheng med en tematisering av global oppvarming skaper her både en form for avstand (siden det ikke er «ekte» mennesker i fortellingen) og inviterer samtidig til identifikasjon og empati: Leseren kan utvikle medfølelse med den lille, ensomme isbjørnen.

Verdens undergang

I Agnar Lirhus' norske bildebok *Gutten og det glødende treet* (2017), med bilder av Rune Markhus, står ikke dyr i fokus, men en menneskelig familie med far, mor, sønnen Tile og datteren Astre. Familien lever i landlige omgivelser i en åpenbart førmoderne tid. Faren graver i jorden etter skatter i håp om å bli rik. En dag begynner et merkelig tre å vokse fra et av gravehullene. Dette «krokkitreet» gløder, og nøttene som vokser på treet, viser seg å kunne oppfylle ethvert materielt ønske. Faren skaper på denne måten store rikdommer for seg selv og familien, men han får aldri nok. Når han forsøker å også omvandle fjellene til noe som er nyttig for ham, åpner jorden seg, og monstrøse vesener strømmer ut. Det oppstår et inferno med storm, vulkanutbrudd og jordskjelv, som truer med å ta livet av både faren og Tile. Tile får vite av en maur at de nå «har brukt opp kraften i jorda» og at krokkinøttene «er det farligste som finnes» (Lirhus & Markhus 2017, uten paginering). Hver gang de bruker dem, blir noe på jorden ødelagt, og nå har det gått for langt: «Verden raser sammen.» Tile bruker den siste krokkinøtten for å ønske seg at alt blir «som før». Den landlige idyllen kommer tilbake, og alle i familien har lært seg å være fornøyde med det de har.

Selv om klimaendringer ikke refereres til eksplisitt, er det tydelig at fortellingen er en allegori over leting etter olje, bruk av fossil energi, materielt overforbruk og de katastrofale følgene dette har for klima og miljø. Denne katastrofen vises på en ganske drastisk måte, både i verbalteksten og i bildene, bl.a. gjennom kløfter med glødende lava og skrikende monstre. Også fargebruken – mørke farger i kombinasjon med ildrødt – fremhever det skrekkelige ved denne apokalypsen. Fortellingens budskap er lett å se: Det er barna som må sørge for at de voksne ikke ødelegger verden. Men det spørres om bokens spektakulære skildring av miljøkatastrofen ikke er så overveldende at den fremkaller frykt istedenfor fremtidstro og handlekraft. Dessuten er allegorien avhengig av at unge lesere vil oppfatte hva den *egentlig* handler om, noe som for sin del er avhengig av deres forkunnskaper.

Barn som miljøaktivister

Den svenske bildeboken *Julia räddar skogen* (2017), skrevet av Niklas Hill og med bilder av Anna Palmqvist, nærmer seg ikke miljø- og klimaproblematikken allegorisk, men gjennom en realistisk samtidssetting. Hovedpersonen Julia er en ung jente som bor i utkanten av en stor by. Når hun oppdager at en ny motorvei planlegges gjennom skogen der hun pleier å gå på tur med hunden sin, bestemmer hun

seg for å stanse anleggsarbeidene gjennom å klatre opp i et tre. Hun motstår alle de voksnes forsøk på å få henne ned. Hennes aksjon får så mye oppmerksomhet at til og med statsministeren kommer, og Julia klarer å overbevise henne om at en jernbanestrekning ført gjennom tunnel er mye bedre enn en motorvei. Det siste oppslaget viser at denne løsningen har blitt realisert, og at skogen er bevart, mens menneskenes behov for transport inn til byen også er ivaretatt.

Miljøproblematikken forenkles sterkt i boken, sannsynligvis for å tilpasse den til unge leseres erfaringshorisont og forkunnskaper. Rasing av en skog for å bygge en ny motorvei hadde i voksenverdenens miljøpolitiske debatt høyst sannsynlig blitt diskutert med henvisning til skadelige klimaeffekter gjennom økende utslipp fra biltrafikk. Det har i vår tid blitt nærmest umulig å ikke koble slike infrastrukturprosjekter til den komplekse, globale miljø- og klimaproblematikken. I *Julia räddar skogen*, derimot, nevnes ikke dette større perspektivet. Veibyggingen fremstår her som et lokalt problem med en relativt enkel løsning som et individ – til og med et barn – kan få til gjennom aktiv handling i sitt lokalmiljø.

Ved at klimaendringer ikke nevnes eksplisitt, reduseres dessuten faren for å formidle inntrykket av en truende global katastrofe og en eventuelt derav resulterende følelse av håpløshet. Det nærmeste man kommer en framtid dystopi, er når Julia forestiller seg hvordan en motorvei ville bli, og dette visualiseres i form av store svarte flater, som sannsynligvis skal fremstille eksoskyer. Derimot formidler fortellingen at engasjement faktisk nytter, og at barn har mulighet til å påvirke de voksnes miljøpolitiske beslutninger. Hvis unge lesere identifiserer seg med Julia, slik teksten inviterer til, kan fortellingen dermed muligens styrke deres selvbevissthet og handlekraft.

Fra det lokale til det globale

Stormen (2019) er den femte boken i den norske forfatteren Kari Stais serie om bestevennene Jakob (som sier ja til alt) og Neikob (som alltid sier nei). I dette bindet overtaler fabrikkieren Spinnvill de to vennene til å skaffe alle mulige slags industrielt produserte ting: plastblomster, biler og mye mer. For å få plass til alle nyanskaffelser i huset sitt, kaster de de gamle tingene sine. Men Stormen – et antropomorforisert uvær – tar Jakob og Neikob med seg opp i luften og viser dem at hele kloden nå er forsøplet og forurenset. Jakob og Neikob erkjenner både problemet og sitt eget ansvar for det. De slutter å skaffe nye ting, stanser produksjonen i fabrikken, og begynner å rydde opp.

Mens det ikke brukes begrep som «drivhusgasser» og «klimaendringer» i verbalteksten, tydeliggjør bildene en sammenheng mellom

Jakobs og Neikobs forbruk og endringer i været. Solskinnet fra det første oppslaget viker gradvis for en røyksky som stiger opp fra fabrikkene. Denne skyen blir med nesten hvert nye oppslag mørkere og mørkere. På konsumfestens høydepunkt slår været om til regn og snø, samtidig som en sky med menneskelignende ansiktsdrag og etter hvert fullstendig menneskelig kroppsform viser seg: Stormen, som gir uttrykk for sinne over den globale forurensingen både gjennom ord og mimikk. I tillegg til Stormen som personifisering av menneskeskapte klimaendringer vises det også til global oppvarming ved hjelp av det gjentatte bildemotivet av høye fjell med åpenbart smeltende isbreer.

I boken veksles det dessuten flere ganger mellom det lokale og det globale. I første del av fortellingen fremstår Jakob, Neikob og Spinnvill som lokale aktører. Deretter formidler Stormen et «planetært» perspektiv som viser dem at forurensing gjennom forsøpling og avgasser åpenbart ikke er begrenset til dem og deres nærområde, men er et globalt fenomen. Her vises det nemlig røyk fra flere fabrikk og en klode som nesten fullstendig er tildekket av fargerike, åpenbart kunstige gjenstander. På denne måten tematiseres en kompleks global problematikk uten å nevne den eksplisitt i verbalteksten: Bildene gjør sammenhengen mellom forbruk, forurensing og ekstremvær tydelig, selv for en leser som ikke har forkunnskaper om denne problematikken. Til slutt skifter fortellingen tilbake til Jakobs og Neikobs opprinnelige, lokale nivå, der de setter i gang med å løse problemet, og formidler dermed et handlingsperspektiv. Fortellingens lykkelige slutt (den opprinnelige, harmoniske tilstanden blir forsøkt gjenopprettet) oppfylder behovet for å formidle håp og fremtidstro til unge lesere.

Ulike bildeboktradisjoners potensial

Det er store forskjeller i hvordan de fire bøkene tematiserer menneskeskapte klimaendringer, noe som sannsynligvis delvis kan forklares gjennom de ulike bildeboktradisjonene de bygger på. *Isbjørnen Isaac* benytter seg av dyrefabelens tradisjon, selv om elementer fra den klassiske fabelen, slik som det moralske budskapet eller didaktiske innholdet, og dermed også et mulig handlingsperspektiv, ikke blir særlig tydelige på grunn av bokens åpne slutt. Mens *Isbjørnen Isaac* – til tross for antropomorfiserte dyr – bruker den reelle verden som setting, er *Gutten og det glødende treet* gjennom sitt allegoriske preg ikke underlagt realitetens begrensninger. Av samme grunn kan ikke klimaendringene nevnes ved navn, og fortellingen er, for å få formidlet sitt budskap, avhengig av leserens erkjennelse av den underliggende, allegoriske meningen. I *Julia räddar skogen* holder

”

Stormen, som gir uttrykk for sinne over den globale forurensingen både gjennom ord og mimikk. I tillegg til Stormen som personifisering av menneskeskapte klimaendringer vises det også til global oppvarming ved hjelp av det gjentatte bildemotivet av høye fjell med åpenbart smeltende isbreer.

både verbalteksten og bildene seg innenfor realismens rammer, med personer, settinger og hendelser som ikke overskrider grensene for det som kan anses som mulig og sannsynlig i den virkelige verden. Nettopp den realistiske settingen gjør det imidlertid vanskelig å referere til klimaendringene uten å risikere å utløse frykt og et for høyt kompleksitetsnivå. *Stormen*, derimot, står i en humoristisk tradisjon, med hovedkarakterer som framstår som karikaturer, utpreget bruk av ordspill og vitser i verbalteksten, og et bildespråk som tydelig ikke tilstreber nærhet til det som vanligvis oppfattes som realistisk. Denne humoristiske tilnærmingen gjør det mulig for *Stormen* å tematisere en kompleks global miljøproblematikk – slik som menneskeskapt klimaendring – uten å risikere å fremkalle frykt. Dessuten åpner den humoristisk-urealistiske tilnærmingen i større grad enn de andre skisserte bildeboktradisjonene for bruk av fantasi, og har dermed potensial til å fremme kreativitet, kritisk tenkning og systemforståelse, som er viktige mål for utdanning for bærekraftig utvikling. Komikken i *Stormen* har dessuten stor spennvidde: Noen elementer er tydelige allerede for barnehagebarn, mens andre (som en ironisk og delvis ganske avansert bruk av intertekstualitet) tiltaler også den voksne leseren. Dermed har boken kanskje potensial til å ikke bare inspirere barn til handling for bærekraftig utvikling, men også deres foreldre.

LITTERATUR

- Ferguson, D. (2019, 11. august). 'Greta effect' leads to boom in children's environmental books. *The Guardian*. Hentet fra <https://www.theguardian.com/environment/2019/aug/11/greta-thunberg-leads-to-boom-in-books-aimed-at-empowering-children-to-save-planet>.
- Hill, N. & A. Palmqvist. (2017). *Julia räddar skogen*. Stockholm: Trinambai.
- Jensen, D. & S. Immerkjær. (2018). *Isbjørnen Isaac. Rejsen til Afrika*. København: Copenhagen Storytellers.
- Lirhus, A. & R. Markhus. (2017). *Gutten og det glødende treet*. Moss: To streker.
- Massey, G. & C. Bradford. (2011). Children as Ecocitizens: Ecocriticism and Environmental texts. I K. Mallan & C. Bradford (red.). *Contemporary Children's Literature and Film. Engaging with Theory* (s. 109–126). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sinnes, A.T. (2015). *Utdanning for bærekraftig utvikling. Hva, hvorfor og hvordan?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Stai, K. (2019). *Jakob og Neikob: Stormen*. Oslo: Samlaget.
- White, A.A. (2020). Bilderbokens potential att i förskoleklass utveckla förståelse om människans aktiva roll för global hållbar utveckling. I C. Löwe & Å.N. Skåve (red.). *Didaktiska perspektiv på hållbarhetsteman i barn- och ungdomslitteratur* (s. 80–103). Stockholm: Natur & Kultur.